

לדמותו של הרב הצבאי בצה"ל: עבר הווה ועתיד*

ירון זילברשטיין

דמותו של הרב הצבאי בצה"ל משקפת במידה רבה את השינויים שחלו בצבא עצמו למן הקמתו בימי קום המדינה ועד ימינו אלה. עם השינויים העיקריים אפשר למנות כאן את השינויים במפת האיומים על מדינת ישראל ותפיסות ההפעלה נגד איומים אלה, סוגי הנשק והמכשור האלקטרוני לסוגיו, הרכבו האנושי של הצבא ועוד. בהתאם לזה השתנו עם השנים הנושאים שעמם התמודדו הרבנות הצבאית כחיל והרב הצבאי ביחידתו.

במאמר זה שני חלקים עיקריים: בתחילת המאמר נעסוק בדמותו של הרב הצבאי מימי מייסד הרבנות הצבאית, הרב שלמה גורן זצ"ל, ועד ימינו אלה.¹ במשך השנים, עם השינויים שחלו במבנה הארגוני של צה"ל, נדרשה גם הרבנות הצבאית לשנות את מבנה החיל ואת הגדרת התפקיד שממלא הרב הצבאי. עם שינוי זה נאלצו להתמודד בעיקר הרבנים הצבאיים הבאים: הרב גד נבון זצ"ל, ויבדל"א הרבנים מרדכי פירון, הרב ישראל וייס והרב אביחי רונצקי. חלק זה של המאמר יישא בעיקר אופי היסטורי וינסה לשרטט בקצרה את דמותו של הרב הצבאי ותפקידיו מראשית ימי הרבנות הצבאית ועד לימינו אלה.

בחלק השני של המאמר נעסוק בדמותו של הרב הצבאי היום ובהגדרת התפקיד שעליו למלא בייחוד לאור לקחי מלחמת לבנון השנייה. נקדים ונאמר שהרב הצבאי מתוקף תפקידו ומעמדו נע תמיד בציר שבין תפקידים ברורים ומשימות מוגדרות כמתחייב מאופיו של ארגון היררכי כצבא ובין הנהגה רוחנית כללית שאינה מוגדרת לתפקיד כלשהו, ומקורות הסמכות שלה הם חוץ-צבאיים (כמו רופא, פסיכולוג וכדומה). כך מציב הרב הצבאי את עצמו כדמות דינמית שעליה להיות קשובה הן לצורכי המערכת הן לצורכי החיילים והמפקדים ביחידתו.

* מנחה לסבא יוסף צבי חיים היימן ששירת בצבא ההונגרי במלחמת העולם השנייה וזכה לראות צבא יהודי בתפארתו.

1 לתיאור מפעלו של הרב גורן ברבנות הצבאית ראו לאחרונה א' אדרעי, "מלחמה, הלכה וגאולה: צבא ומלחמה במחשבת ההלכה של הרב שלמה גורן", קתדרה 125 (תשס"ח), עמ' 120–148.

בסוף חלק זה אתאר את קשת התפקידים שעל הרב הצבאי למלא היום הן בהיבטים הצבאיים הן בהיבטים הרוחניים.

תולדות תפקידו של הרב הצבאי

עם הקמתו של צבא ההגנה לישראל הוקמה בו מחלקת השירות הדתי.² ראשיתה של מחלקה זו, שבראשה עמד נתן גרדי ז"ל, כבר בתקופה שלפני קום המדינה – בארגון ההגנה, ושם היא נקראה "המחלקה לענייני דת". תפקיד המחלקה היה לטפל בהסדרת ענייני הדת הן בארגון "ההגנה" הן בצבא ההגנה לישראל לאחר מכן. זאת לשון ההודעה שקיבלו יחידות ההגנה עם הקמת המחלקה:

הפיקוד העליון הקים במטכ"ל באגף כוח אדם, מחלקה מיוחדת לטיפול והסדר העניינים בכנסת (בארגון ההגנה, י"ז). תפקידה הגשמת השבת כיום מנוחה, הסדר העבודות ההכרחיות בשבת, פיקוח על הכשרות, טיפוח הווי דתי במחנות, דאגה לביצוע מעשי של פקודות והוראות הפיקוד העליון בנידון, רבנות – הדרכה רוחנית.³

למחלקה זו היו קשיים ארגוניים רבים עם הקמתה, אך לאחר זמן החלה המחלקה לעלות על דרך המלך והחלה לספק את צורכי הדת הנדרשים לאנשי ההגנה. עם הקמת צה"ל המשיכה המחלקה את פועלה, וארגון צורכי הדת נמשך ואף הוסדר והתמסד, אך אחד הסעיפים החשובים שבין תפקידיה הושמט – הסעיף שעסק בדמותו של רב צבאי וקבע שאחת ממטרותיה של המחלקה היא רבנות – הדרכה רוחנית. הסעיף הושמט כיוון שהמטה הכללי של צה"ל לא היה מעוניין ברבנות צבאית בעלת משקל רוחני-תורני בצבא. המטכ"ל היה מעוניין בעיקר בגוף שיסדיר את ענייני הדת של הצבא בכל הנוגע לאספקת תשמישי הקדושה של החיילים. נראה שהסיבה העיקרית להשמטה הייתה החשש מפני שתי רשויות בצבא: האוטוריטה הצבאית והאוטוריטה ההלכתית.⁴

הגדרה זו גרמה שאכן הספקת אמצעי הדת ותשמישי הקדושה הוסדרה והתמסדה, אך אנשי השירות הדתי פנו לרבנים אזרחיים בשאלות הלכתיות הקשורות לענייני הדת בצבא.⁵

2 ז' אוספלד, צבא נולד: שלבים עיקריים בבניית הצבא ומשרד הבטחון בהנהגתו של ד' בן גוריון, תל אביב תשנ"ד, עמ' 439–441.

3 מ' מיכלסון, "הרבנות הצבאית הראשית", בתוך צה"ל בחילו – אנציקלופדיה לצבא ובטחון, תל אביב 1982, עמ' 84.

4 חשוב לציין שזיהוי החללים והטיפול בהם לא נכלל בין תפקידי של השירות הדתי, אוספלד (לעיל, הערה 2), עמ' 440.

5 כך המשיכו את הנוהג שהיה קיים עוד בימי קום המדינה, וראו למשל את פסיקותיהם של הרבנים יהושע קניאל וצבי פסח פרנק אצל מ' פרידמן, היחידות הדתיות בהגנה ובפלמ"ח, רמת גן תשס"ה, עמ' 85–87.

התנהלות זו לא הייתה תקינה הן מצד הצבא כמערכת היררכית סגורה הן מצד הטיפול האזרחי בהלכות צבא, ובכך נעסוק בהמשך הדברים.

לצד פעולתו של השירות הדתי מינו הרבנים הראשיים לישראל, הרב הרצוג והרב עוזיאל, את הרב גורן לרב ראשי לצה"ל ולבא-כוחה של הרבנות הראשית לענייני הצבא העברי. בקיץ של שנת 1948 חתם הרמטכ"ל יעקב דורי על המינוי, והרב גורן נהיה לרב הראשי הראשון לצה"ל. בתחילה עדיין נעשה ניסיון לעבודה משותפת בין השירות הדתי בראשותו של נתן גרדי לרבנות הצבאית בראשותו של הרב גורן, אך הוא לא צלח. נתן גרדי התפטר מתפקידו, והשירות הדתי התמזג עם הרבנות הצבאית.

עם מינוי הרב גורן לתפקיד הרב הצבאי הראשי נפתחה דרך חדשה ביחסים שבין הצבא ובין ההלכה, וכך כותב מנחם מיכלסון: "דומה שאין אף חיל אחר בצה"ל, שאדם אחד הטביע עליו את חותמו האישי כחיל הרבנות הצבאית. השפעתו של הרב גורן על 'עיצוב האישיות' של המסגרת הזו הייתה מכרעת".⁶

הרב גורן עיצב את דמותה של הרבנות הצבאית בצלמו ובדמותו, וקצרה כאן היריעה מלתאר את מפעלו הייחודי והראשוני בכיסוס מעמדה של הרבנות הראשית של צה"ל⁷ ובהסדרת חיי השגרה והחירום בו על פי ההלכה היהודית.⁸ מעניין לציין שבפגישתו עם דוד בן גוריון הסכים הרב גורן לקבל עליו את התפקיד בכמה תנאים.⁹ אחד מהם היה שהגדרת התפקיד תהיה רב צבאי לכלל חיילי צה"ל ולא רק לחיילים הדתיים. בכך הדגיש הרב גורן שתפקיד הרב הצבאי איננו רק לספק אוכל כשר ותשמישי קדושה למעוניינים בכך,¹⁰ אלא הרב הצבאי הוא קצין שאחריותו היא על הצבא כולו, על כל יחידותיו.¹¹

6 מיכלסון (לעיל, הערה 3), עמ' 87.

7 להערכת פסיקתו ההלכתית של הרב גורן ראו למשל מ' הכהן, "משיב מלחמה: פסקי ההלכה של הרב שלמה גורן זצ"ל בענייני דת וצבא", מילין חביבין, א (תשס"ה), עמ' ג-יא.

8 חשוב לציין שהרב גורן היה הראשון שפיתח "שולחן ערוך צבאי" (לדוגמה אדרעי [לעיל, הערה 1], עמ' 120), אך כגוף מאורגן קדמה לו ועדה שהוקמה בשנת 1940 וכללה את הרבנים צ"י מלצר, ש' ישראלי, ד' סלומון וא"ש רוזנטל. בראש הוועדה עמד הרב שטרנברג, ותפקידה היה "לדון ולברר האסור והמותר בשטח הבטחון, והשו"ת יפורסמו בקובץ הליכות חיים על פי התורה", פרידמן (לעיל, הערה 5), עמ' 88.

9 רוב הפסקים רוכזו בסדרת ספריו: ש' גורן, משיב מלחמה: שאלות ותשובות בענייני צבא, מלחמה ובטחון, א-ג, ירושלים תשמ"ג-תשנ"ד. לעצם החידוש בספר הלכה הממוען אל הצבא ולא אל היחיד ראו אדרעי (לעיל, הערה 1), עמ' 126. לביקורת על פסקי ההלכה בעניין הבאת מים בשבת לאימונים ועל הצגתן כ"שאלות יסוד של ימינו" ראו ש"ה ברגמן, במשעול, תל אביב תשל"ו, עמ' 65.

10 לתיאור הפגישה ראו ד' בן גוריון, מן היומן (בעריכת ג' ריבלין וא' אורן), תל אביב תשמ"ו, עמ' 281. מעניין שבן גוריון ראה בעצם הרעיון של מינוי רב צבאי בצה"ל חיקוי לנעשה בצבאות העולם (ובלשונו שם "מדרכי האמורי"). בן גוריון אף עמד על כך שהרב הצבאי צריך להיות אדם שיעורר כבוד והערכה גם מצד החיילים שאינם דתיים.

11 יש לציין שהכשרת המטבחים הצבאיים בוצעה בהנהגתו של הרב גורן, אך העיקרון הכללי שכל מטבח ציבורי ליהודים במדינת ישראל יהיה כשר היה כבר חלק מהסכם הסטטוס-קוו, א' הכהן, "מדינת ישראל,

עם מינויו לתפקיד מינה הרב גורן שנים עשר רבנים לפיקודים, לחילות ולחטיבות בצבא¹². מינויים אלה היו היסוד הארגוני הראשוני לחיל הרבנות הצבאית, וכללו את נושאי התפקידים האלה: רב צבאי, קצין דת (שעיקר עניינו ארגון צורכי הדת ותשמישי הקדושה) וספלי דת.

הרב גורן פעל רבות בתחום זיהוי החללים ממלחמות ישראל והבאתם לקבר ישראל. פעילות זו הקנתה לרב גורן בפרט ולרבנות הצבאית בכלל הערכה רבה הן בתוך הצבא הן בציבור הישראלי הרחב. במלחמות ובמאבקים נוספים קבע הרב גורן את דמותה של ההלכה בחיי הצבא¹³, אך דמותו של הרב הצבאי היחידתי לא הוגדרה. הגדרת התפקיד נותרה איפה נגזרת של אישיותו של הרב ומעמדו ביחידה ולא של פקודות צבאיות מוגדרות.

בשנת 1970 השתחרר הרב גורן מצה"ל, ואת מקומו תפס הרב מרדכי פירון. אחד השינויים שחולל הרב פירון ברבנות הצבאית היה לחזק את מעמדם של הרבנים ברבנות הצבאית על חשבון קציני הדת, וכך סיפר הרב פירון:

כאן מקום קדוש: עיצוב 'רשות רבים יהודית' במדינת ישראל, בתוך מ' בר און וצ' צמרת (עורכים), שני עברי הגשר – דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל, ירושלים תשס"ב, עמ' 164.

11 אוספלד (לעיל, הערה 2), עמ' 747. על ההתנגדות בתוך תנועת הפועל המזרחי מסיבות שונות, להקמת יחידות דתיות נפרדות ראו מ' פרידמן, "המאבק הפוליטי להקמת היחידות הדתיות בהגנה", ח' גניזי (עורך), דת ומחותרת בארץ ישראל, עמ' 75–76. הרב יצחק מאיר מציין שבשיחה עם החזון איש זצ"ל אמר החזון איש מיוזמתו, שהוא מתנגד לרעיון של הקמת יחידות דתיות נפרדות לחיילים דתיים בצבא¹⁴, ראו י' מאיר, על חומותיך בני ברק, ירושלים תשמ"ח, עמ' 293.

יש לציין שהפלוגה הדתית הראשונה בהגנה הוקמה בירושלים לאחר מאורעות תרפ"ט בהסכמת הראי"ה קוק זצ"ל. בין הלוחמים בה היו הרב גורן ונשיא המדינה לעתיד חיים הרצוג, ראו א' ולנר, דת ומחותרת, עמ' 191–193). לתיאור פעולותיה של פלוגה דתית במלחמת השחרור ראו א' ולנר, חמושים לפני המחנה – סיפורה של פלוגה דתית, תל אביב תשמ"ה.

12 צה"ל בחילו (לעיל, הערה 3), עמ' 88.

13 דוגמאות לכך הן המאבק על שידורי תחנת גלי צה"ל בשבת (הכהן, שני עברי הגשר [לעיל, הערה 10], עמ' 166); המאבק על דמותה של תפילת יזכור בצבא (עזריהו, שני עברי הגשר [שם], עמ' 289–290); קביעת אופיו של חג החנוכה ומשמעותו לצה"ל (אדריעי [לעיל, הערה 1], עמ' 133) ועוד.

קציני הדת עבדו יפה אבל הם אנשים צעירים בצבא הסדיר, הם בעלי השכלה תיכונית ולא תורנית, אינם מייצגים מבחינת התורה, אינם מסוגלים לנאום, להרצות. לפיכך כבר בחודשים הראשונים לכהונתי הפכנו את כל בעלי התפקידים לרבניים [...] בכך העלינו את כל העניין לרמה אחרת, לרמה תורנית. אמנם הפונקציה של קצין הדת נותרה בעינה, אבל במישור היותר אדמיניסטרטיבי, הארגוני. במישור התוכני, המהותי – שימש הרב.¹⁴

הרב פירון ביקש בצעד שנקט לשנות את דמותה של הרבנות הצבאית בעיקר בתחום הייצוגי: נאומים, דרשות, שיעורים וכדומה. קצין הדת נותר אחראי בעיקר לתחומים הארגוניים-לוגיסטיים של חיל הרבנות הצבאית.

נראה שמהלך זה נבע גם מהשינוי שחל בחיל עם פרישתו של הרב גורן מהשירות בצה"ל. הרב גורן סימל בדמותו את חיל הרבנות הצבאית כולה, ובתקיפותו ובקצמנותו ההלכתית והתורנית הייתה הרבנות הצבאית בעיקר חיל של איש אחד. הרבנים הצבאיים, בעיקר קציני הדת, נדרשו ליישם את מדיניותו ואת ההישגים שהשיג. עתה היה צורך בהדגשת חשיבותן של זרועות הרבנות הצבאית עצמה ביחידות, ולכן הוחלפו קציני הדת שביחידות ברבנים צבאיים.

מלחמת יום כיפור חוללה שינויים גדולים בצה"ל בכלל וברבנות הצבאית בפרט. מספר החללים הגבוה בחזיתות הדגיש את הפן של הטיפול וזיהוי החללים שבעבודת הרב הצבאי, ולכן החליט הרב גד נבון עם כניסתו לתפקיד הרב הצבאי הראשי בשנת 1977 "למסד את בעיית הרבנים בגדודים, כלומר לפעול כך שגם לגדוד סדיר יהיה בזמן מלחמה רב במילואים כך שכל צה"ל יכוסה עד לרמת גדוד, ברבנים בזמני חירום".¹⁵

היום כחלק מתפיסה זו יש רבנים ברובם המכריע של גדודי המילואים.¹⁶ בגדודים הסדירים אין רבנים, ויש רבנים במילואים שתפקידם להצטרף אל הגדוד באימונים גדודיים ובשעת חירום מתוך תפיסת החשיבות הרבה שבזיהוי ובטיפול בחללים. עם זה, לאור תפקידיו הנוספים של הרב הצבאי יש לשקול גם שינוי בהכשרתו של הרב הצבאי והכנסת רבנים צבאיים לגדודים הסדירים, ועוד חזון למועד.

14 צה"ל בחילו (לעיל, הערה 3), עמ' 111.

15 שם, עמ' 119.

16 בעיקר לאור העידוד הרב שהעניקו לעניין הרבנים ישראל וייס ואביחי רונצקי.

תפקידיו של הרב הצבאי היום

מאז הקמת מדינת ישראל וייסודו של צה"ל עסקו ועוסקים גדולי ישראל בשאלות חשובות הנוגעות למערכת היחסים שהתחדשה בהיקף גדול ונרחב¹⁷ הן בין עולם ההלכה ובין הצבא כמערכת ארגונית גדולה¹⁸ הן לאופן שמירת ההלכה של החייל הבודד.¹⁹ שאלות אלה עסקו בענייני מוסר המלחמה,²⁰ אופיו של מחנה הצבא, שמירת השבת במחנה ואופי הלחימה וההכנות לקראתה בשבת, עירובין, כשרות ועוד. הפסיקה ההלכתית בנושאים הללו ובנושאים אחרים מתווספת והולכת בשנים האחרונות הן בשל שיטות הלחימה והארגון המתחדשות חדשים לבקרים הן בשל הגידול הרב במספר החיילים הקרביים הדתיים ביחידות העילית של צה"ל. חשוב לציין שמבין הספרים והמאמרים שהוקדשו לענייני צבא והלכה בין כל הנושאים שנידונו בולט בהיעדרו הדיון בדמותו ותפקידו של הרב הצבאי.²¹

פעילותו של הרב הצבאי צריכה להתרכז בשלושה מעגלים שנבנים זה על גבי זה. המעגל הראשון הוא המעגל הארגוני-דתי: על הרב הצבאי להיות כתובת אמינה וזמינה לכל צורכי הדת של חיילי היחידה לכל רמותיהם. הרב הצבאי אינו אמור להיות רבם של החיילים הדתיים או סגורם בקרב מפקדי היחידה אלא רבם של כל חיילי היחידה, ועליו לדאוג לכל צורכי הדת שלהם ללא כל קשר לרמתם הדתית. חשוב לציין שהניסיון לזהות את רמת הדת של החייל מתוך מראהו החיצוני וכך להסיק מה רמת הפעילות הדתית הנדרשת בעבורו נדון מראש לכישלון. פעמים רבות אין התאמה כל שהיא בין המראה החיצוני ובין רמת העניין שמביע החייל בענייני דת. הדבר נכון בעיקר בעתות חירום ומלחמה.

הבעיה העולה ממעגל פעילות זה היא שאף על פי שתפקיד זה מעוגן רשמית בפקודות הצבא, הרי בפועל צריך הרב הצבאי לאחוז במידה מרובה של החלק החמישי של השולחן

17 כמובן יש דיונים לא מעטים בספרות השו"ת לבעיותיהם של חיילים יהודים ששירתו בצבאות העולם. ראו למשל י"ז כהנא, "שירות בצבא בספרות התשובות", בתוך מחקרים בספרות התשובות, ירושלים תשל"ג, עמ' 163 ואילך.

18 לסקירה ראשונית על היחס שבין התנ"ך כמקור השראה ובין הלכות צבא בימינו ראו י' אחיטוב, "מדינה וצבא על פי התורה: ריאליזם ומיסטיקה בחוגי 'מרכז הרב'", בתוך א' רביצקי (עורך), דת ומדינה בהגות היהודית במאה העשרים, ירושלים תשס"ה, עמ' 453-462.

19 לאחרונה אף יצא ספר העוסק באתגרים ובדילמות של שירות צבאי ביחידה עורפית. ראו י' וינברגר וע' ביטנר, החזית שבעורף: אסופת מאמרים לחייל שבעורף החברה הישראלית, ישראל תשס"ז.

20 למשל הרב גורן, משיב מלחמה, א, ירושלים תשנ"ד, עמ' ג-מ. לחידוש שבעצם דיון זה ראו אדרעי (לעיל, הערה 1), עמ' 127. מעניין להראות שפרופ' אסא כשר, מחבר הקוד האתי של צה"ל (א' כשר, אתיקה צבאית, תל אביב תשנ"ו, עמ' 50), מדגיש דווקא את ההבדלים הגדולים בין עולם הערכים של הדת היהודי ובין עולם הערכים של הצבא בימינו.

21 כיוצא מן הכלל אפשר לציין כאן את המאמר: י' אריאל, "יציאת רב צבאי למלחמה", בתוך א' שולד (עורך), ספר הראל: צבאיות ישראלית באספקלריה תורנית, רמת הגולן תש"ס, עמ' 193-202. אך גם מאמר זה עוסק באספקט הלכתי מסוים ואינו דן בדמותו ובהגרת תפקידו של הרב הצבאי.

ערוך,²² כלומר לדעת בעיקר כיצד יש לתרגם את המציאות הצבאית לשפת ההלכה²³ וכיצד יש ליישם את ההלכה בעולם הצבאי. עוד על הרב הצבאי להיזהר מלהפוך את עצמו לסוג של משגיח כשרות יחידתי לענייני דת ומסורת. התנהלות "משגיחה" יוצרת את הרושם שהרב הצבאי הוא מעין "מבקר הבא לבקר", ובהתאם לכך יהיה היחס כלפיו. לכן על הרב להקפיד להיות חלק אינטגרלי מיחידתו, להיות שותף ומעין "עמו אנכי בצרה" לחיילים ולקציני הגדוד,²⁴ ומתוך המעורבות והעניין ביחידה לעסוק אף בצורכי הדת.²⁵

תחום נוסף הוא הטיפול בזיהוי החללים. מלאכה זו צריכה להיעשות בחרדת קודש, בזהירות ובמסירות, כפי שבוצעה מאז תחילת ימיו של חיל הרבנות הצבאית. אך אל לו לרב לעסוק רק בחסד של אמת עם החללים ולקשור את עצמו בתודעת מפקדי היחידה רק למקרי אסון. על הרב להיות חלק בלתי נפרד מהיחידה ומאנשיה, הן ברגעי שמחה הן ברגעי שכול ואובדן.

המעגל השני הוא מעגל פסיקת ההלכה. הרב היחידתי הוא פוסק ההלכה של היחידה כארגון ושל חייליה ומפקדיה כחידים. עליו להיות מוכן לשאלות מתחומים שונים של ההלכה היהודית ולשמש כתובת הלכתית אמינה ומוסמכת.²⁶ מעגל זה נבנה על בסיסו של המעגל הראשון. רב יחידה שישדר זמינות ונגישות לאנשי היחידה, אנשי היחידה ימצאו בו גם כתובת להתייעצויות גם בחיי הצבא, וגם בחיים האזרחיים. הפתגם העממי טוען כי

22 במונח זה נקט למשל החזון איש בפגישתו עם חברי הכנסת של המפרד"ל בעניין שירות לאומי לבנות (ש' כהן ואחרים, פאר הדור, ה, בני ברק תשל"ד, עמ' צא). מאז הפך משפט זה ביטוי לסמכותם של גדולי התורה, שאינה זקוקה להוכחות ולמקורות. כאן נקטתי בו במשמעות אחרת. החלק החמישי של השולחן ערוך הוא החלק הבלתי כתוב העוסק בדרך שבה יש להתאים את ארבעת החלקים הראשונים של השולחן ערוך למציאות הזמן והמקום של הפוסק.

23 חשוב לציין שכבר בחלק זה יש בעיה מובנית במציאות הצבאית. בעוד שבעולם האזרחי הפוסק יכול לקבל מידע רב על המציאות הנידונה, הרי שבמציאות הצבאית תמונת המצב תהיה תמיד מצומצמת והיבטים רבים לא ייכללו בה, ככל שמעמדו של הרב בהיררכיה הצבאית יהיה נמוך. ראו פרידמן (לעיל, הערה 5), עמ' 88.

24 ראו למשל את דבריו של הרמטכ"ל וראש הממשלה יצחק רבין על הרב גורן: "הוא לא רק חידש הלכות אלא היה גם שותף לשעות הקשות ולשעות היפות של לוחמי צה"ל. תמיד היה עם הכוחות הלוחמים במקומות המסוכנים ביותר", אדרעי (לעיל, הערה 1), עמ' 122.

25 למותר לציין שבניית קשר אישי בין הרב לאנשי היחידה יוצרת חיון חוזר בין אנשי היחידה לרב, והדבר משפר אף את המוטיבציה ורמת ההשקעה של הרב עצמו.

26 ראו את דבריו של פרופ' א"א אורבך: "אמנם מסתייגים אנו מכמה וכמה מהופעותיו, תגובותיו וגישותיו של הרב גורן, אבל לשבחו ייאמר כי בצה"ל לא נשאר חייל דתי ולא קצין דתי בכל מצב שהיה נתון בו ללא תשובה על שאלות ובעיות שהתעוררו בתחומה של ההלכה", א"א אורבך, על ציונות ויהדות, ירושלים תשמ"ה, עמ' 308.

"הרוצה את הרב יבוא אליו", אך למצב זה קודמת הגעה ונגישות פיזית ואישית של הרב לאנשי יחידתו.²⁷

חשוב להדגיש שפסיקה בהלכות צבא של רב צבאי שונה במידה רבה מזו של רב אזרחי. הרב הצבאי נושא באחריות ליחידתו ולכן פסיקתו בענייני הלכה תכלול את הכרת היחידה ואנשיה והבנה כיצד מערכות ההלכה והצבא יכולות להשתלב זו בזו, ומתוקף אחריותו עליו להשיב גם לשאלות הלכתיות קשות ומורכבות ואין לו הזכות להתעלם מהן או לדחות את שואליו בתואנות שונות.

חשוב לציין שהרב היחידתי אינו בודד במערכה. הסמכות התורנית העליונה בצבא היא הרב הצבאי הראשי. עליו לאחוז היטב בסמכות זו ולהפוך את עצמו ואת הדרג שמתחתיו (רבני פיקודים, אוגדות, חטיבות וגדודים) לרבנים פוסקים המסוגלים לתת פסיקות הלכתיות חשובות בהיררכיה הלכתית ברורה, שהסמכות העליונה בה היא הרב הצבאי הראשי. דומה שאתגר זה הוא מן האתגרים החשובים העומדים בפני הרב צבאי ראשי.

המעגל השלישי הוא המנהיגות הרוחנית. הרב הצבאי צריך לראות את עצמו כרב של קהילה. קהילתו היא יחידתו ועליו להיות אחראי ברמה הרוחנית לכלל קהילתו. אחריות זו אינה מן הדברים הפשוטים, בעיקר במסגרת צבאית נוקשה שבה יש מפקדים ופקודים, אך כאן צריכה להתגלות דמותו הייחודית של רב הצבאי. הרב הצבאי צריך לבנות בעצמו את תפקידו ואת מעמדו ביחידה, והדבר שייך רק בבסיסו לפקודות הצבא או להוראות המטה הכללי. הפקודות וההוראות הן היסוד לעבודת הרב, אך עליו להבין שעליו לקשר את העצמות היבשות זו לזו ולנפוח חיים בקהילתו-יחידתו.

לטיפול הרוחני בחיילים יש שני חלקים: האחד – הטיפול הרוחני בימי שגרה. חיי הצבא יוצרים קשיים לא מבוטלים הן לחיילי הסדיר והקבע הן לחיילי המילואים. קשיים אלה כוללים בעיות אישיות ומשפחתיות, קשיי הסתגלות, בעיות עם מפקדים ופקודים ועוד. בכל אלה על הרב להיות מעורב במידת האפשר על ידי נתינת התחושה שהרב היחידתי הוא אכפתי וקשוב, וכי אפשר לשתפו בבעיות. כך הרב יכול לפתור בעיות רבות, הן אישיות הן פנים-ארגוניות בצבא, כיוון שהוא נושא מטען רוחני-ערכי לבד מן המטען הצבאי. וכך אמר תת אלוף במילואים אביגדור קהלני על הרב של יחידתו, הרב י"מ זינגרביץ:

רב צבאי יכול להיות כאבן דרך המוטלת בצד או כרמזור הניצב במרכז, מכוון ומנחה [...] תפקידו של רב צבאי הוא לדעת לא רק להתעסק אך ורק בנושאי כשרות בשר וחלב, אלא

27 חשוב לציין שפעמים רבות תיתכן התנגשות בין סמכות הצבא לסמכות ההלכה. נושא זה מקיף למדי ודורש דיון נפרד, וראו תיאור של אחד המקרים הללו אצל אוספלד (לעיל, הערה 2), עמ' 748.

להיות איש הרוח, המטפל במגוון נושאים רחב [...] הייתי אומר שרב צריך להיות מעין חצי פסיכולוג, המסוגל לגשת ולטפל בנושאים אישיים בצורה מיוחדת.²⁸

תחום אחר הוא הטיפול הרוחני בשעת החירום. נאמר בתורה:

והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם ואמר אליהם שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על אויבכם אל ירך לבבכם אל תראו ואל תקפזו ואל תערצו מפניהם כי ה' אלהיכם ההולך עמכם להלחם לכם עם אויבכם להושיע אתכם (דברים כ, ב-ד).

תפקידו של הכהן, כפי שעולה מהפסוקים, היה בעיקר לשאת דברי חיזוק ועידוד לפני היציאה לקרב, והוא אינו נזכר בשלבי הלחימה שלאחר מכן. מהבבלי בסוטה עולה תמונה מורכבת יותר:

תנו רבנן פעמיים מדבר עמם, אחת בספר ואחת במלחמה. בספר מה הוא אומר שמעו דברי מערכי המלחמה וחזרו. במלחמה מה הוא אומר "אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו, כנגד ארבעה דברים שאומות העולם עושים: מגיפין ומריעין צווחין ורומסין" (בבלי, סוטה מב עא-עב).

מברייטא זו עולה שהכוהן הגדול היה מעודד ומחזק את הלוחמים לפני היציאה לקרב בשטחי ההערכות, אך תפקיד נוסף היה לו במהלך הלחימה עצמה: האויב היה נוקט אמצעי הפחדה פסיכולוגיים המתבססים על קולות: הקשה בכלי לחימה, תרועה בקרנות, צווחות ורקיעות ברגלי הסוסים. קולות אלה היו חלק מלוחמה פסיכולוגית, שמטרתה לערער את ביטחונם של הלוחמים בכוחם וביכולתם. תפקידו של הכהן היה לנסוך כוח בלוחמים, ולחזק את ביטחונם העצמי.²⁹

גם בלחימה המודרנית יש מרכיבים רבים של לוחמה פסיכולוגית, והבעיה המורלית הייתה ועודנה אחת הבעיות העיקריות בשדה הקרב הנוכחי, שבו האבחנה בין החזית לעורף לעתים אינה קיימת.³⁰ ללוחמה פסיכולוגית זו מתווספים פחדים וחששות רבים של החייל והמפקד. חיילים רבים חשים פחדים הן ממחשבות על גורלם שלהם ועל הקרובים שהשאירו מאחור הן ממחשבות על חברים ומפקדים שבתוך שטח האויב. בנקודות קריטיות אלה על הרב היחידתי לשמש מקור עידוד ועזרה לחיילים ולמפקדים, לשאת דברי ברכה ועידוד לנסוך

28 צה"ל בחילו (לעיל, הערה 3), עמ' 98.

29 יש לציין שדמות זו של הכהן שונה במידה ניכרת מדמותו של איש הדת בצבאות העולם העתיק, שתפקידה כלל מרכיב משמעותי של יכולת ניבוי תוצאות המלחמה, הקלשה על ידי כוחות מאגיים של האויב וכדומה (ראו למשל א' רופא, מבוא לספר דברים: חלק ראשון ופרקי המשך, ירושלים תשמ"ח, עמ' 137). לתיאור של ניחוש מהלכי המלחמה העתידיים באמצעות עופות ראו למשל אצל יוספוס פלוויוס, נגד אפיון (מהדורת א' כשר), א, ירושלים תשנ"ז, עמ' לד.

30 בין השאר סוגים של תקשורת המונים ואמצעים רבים להעברת מסרים סמויים וגלויים.

ביטחון ואמונה בקהילתו-יחידתו. חשוב להדגיש שמקור זה אינו מחליף בשום צורה שהיא טיפול רפואי מקצועי ומטרתו לתת תמיכה נפשית ועידוד ראשוני בלבד.

רבי יהודה בן לקיש מציין שגם שני ארונות היו נוכחים ביציאה למלחמה: "ר' יהודה בן לקיש אומר שני ארונות היו, אחד שיצא עמהן למלחמה ואחד ששרוי עמהן במחנה. שיצא עמהן למלחמה היה בו ספר תורה [...] וזה ששרוי עמהן במחנה – לוחות ושברי לוחות" (תוספתא, סוטה ז, יח).

מברייתא זו עולה שתפקידו של הרב הצבאי, כמו תפקידו של הארון הנמצא במחנה, להכיל ולקבל לא רק את הלוחות השלמים אלא גם את שברי הלוחות – את החיילים החוששים, המודאגים ואחרים. גם לשברי הלוחות יש לתת את המקום הנכון, לחזקם ולעודדם ועל ידי זה לתרום תרומה ניכרת למאמץ המלחמתי ולניצחון בקרב.

סיכום

במאמר זה סקרנו את מעמדו של הרב הצבאי בקווים כלליים מאז הקמת מדינת ישראל ועד ימינו. לרב הצבאי יש שלושה תחומי פעילות (הנבנים זה על יסוד זה) שבהם עליו לעסוק: תחום ארגוני-דתי (הספקת תשמישי קדושה, דאגה לצורכי התפילות, הכשרות, העירוב ועוד), תחום פסיקת הלכה (הן ליחידה כמערכת הן לכל פרט ופרט בה כיחידים) ותחום המנהיגות הרוחנית (הדרכה, סיוע ועידוד לאנשי היחידה בעיקר בשעות חירום). עוד עמדנו בעיקר על הבנת תפקיד הרב הצבאי כרב קהילתי ועל הצורך האמתי בתמיכה הנפשית של רב היחידה בחיילים ובמפקדים ביחידה.

הרב קוק מתאר באחת מאיגרותיו³¹ את דמותה של הרבנות הרצויה בעיניו, ודומה שהדברים נכונים גם לדמותו הרצויה של הרב הצבאי: "רבנות העסוקה תמיד בכל ענייני החיים אשר לישראל בארץ ישראל, ועומדת בקישור תמידי אודותם גם כלפי חוץ, ואיננה מתגדרת בשום אופן רק בענייני הדת לבדם, אע"פ שהעניינים הם לה חביבים וקדושים מאוד".

31 הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה, ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' כח-כט.